

התנא שכפר - מסע בעקבי אלישע בן אבויה

ליאל דר שיעור ב'

הקדמה

הסיפור שלנו מתחיל באלישע בן אבויה, תנא אשר אמירותיו שזורות ברחבי המשנה, במסכת אבות ובאבות דרבי נתן, תלמידו של ר' עקיבא (על פי הירושלמי) ורבו של התנא רבי מאיר, אחד מארבעת הגדולים שנכנסו אל הפרדס, אישיות תורנית ענקית ותלמיד חכם עצום בדורו עד כדי כך שנאמר עליו (רות רבה ו):

אמרו עליו על אלישע בן אבויה, שלא היתה העזרה ננעלת על אדם חכם וגבור בתורה בישראל כמותו. וכיוון שהיה מדבר ודורש בלשכת הגזית או בבית המדרש של טבריא, היו כל החברים עומדים על רגליהם ומאזינים לדבריו, ואחר כך באים כולם ונושקין אותו על ראשו. אם בטבריא כך, קל וחמר בשאר מדינות ובשאר עיירות.

מהלך חייו של אלישע בן אבויה הוא דרסטי. הכל היה טוב ויפה בחייו של אלישע בן אבויה מחשובי הרבנים, כבוד גדול, חכמה אדירה בתורה וקהל ששונה בצמא את דבריו. הוא היה בשיאו כאחד מגדולי התנאים והכבוד וההערכה שלה זכה נמוגה בן רגע מסיבות אשר יבוארו בהמשך עד שכך נכתב עליו (אבות דרבי נתן מ):

שלושה תלמידי חכמים הם: הרואה בן עזאי בחלום - יצפה לחסידות. בן זומא - יצפה לחכמה. **אלישע בן אבויה - ידאג מן הפורעניות.**

למה האדם שרואה את אלישע בן אבויה בחלומו צריך לדאוג מן הפורענות? כיוון שהתנא הגדול הזה החליט שאינו כבעבר. הוא יצא בשאלה לעיני כל, ומעתה הוא כופר. סיבת כפירתו אינה ברורה באופן חד משמעי כיוון שפזורות בתלמוד הבבלי והירושלמי מספר סיבות שונות. חלקן תולות בו את האשמה באופן בלעדי ואילו אחרות מציגות את כפירתו שלא באשמתו המוחלטת אלא במראות ובאירועים שעבר במהלך חייו. כך מספרת הגמרא במסכת חגיגה (י"ד ע"ב - ט"ו ע"א):

ארבעה נכנסו בפרדס ואלו הן בן עזאי ובן זומא אחר ורבי עקיבא. אמר להם רבי עקיבא כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים משום שנאמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. בן עזאי הציץ ומת עליו... בן זומא הציץ ונפגע... 'אחר' [אלישע בן אבויה] קיצץ בנטיעות, רבי עקיבא יצא בשלום.

ארבעה מגדולי התנאים, שמעון בן עזאי, שמעון בן זומא, אלישע בן אבויה ור' עקיבא נכנסו אל הפרדס, העולמות העליונים של גנזי התורה. רש"י (שם) מפרש - "עלו לרקיע על ידי

שם", כלומר השתמשו בשמות ובצירופי אותיות כדי להגיע מעלה בחכמת הסוד. רבי עקיבא הזהיר אותם לפני כן שכאשר יגיעו אל מקום אבני השיש הטהור שלא יטעו לחשוב שמדובר במים, שהרי בעולמות העליונים אין מציאות גשמית כמובא בזהר (ב קצג, א): "ואין בכל העולמות האלה, אפילו זרע אחד של חרדל".

המעמד בעולמות העליונים וההיחשפות לאור הבהיר היו כה יוצאי דופן עד שגררו אחריהם תוצאות. בן עזאי מת, בן זומא השתגע, אלישע בן אבויה קלקל ועיוות את השגותיו וחוכמתו ורק רבי עקיבא יצא כלעומת שבא ויצא בשלום.

הגמרא שם ממשיכה:

אחר קיצץ בנטיעות. עליו הכתוב אומר "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך". מאי היא? חזא מיטטרון [מלאך שכך שמו], דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל, אמר גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי, שמא חס ושלום ב' רשויות הן? אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא. אמרו ליה [המלאכים למיטטרון] מאי טעמא כי חזיתיה [לאלישע בן אבויה] לא קמת מקמיה? איתיהיבא ליה רשותא למימחק זכוותא דאחר. יצתה בת קול ואמרה שובו בנים שובבים חוץ מאחר. אמר הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא, ליפוק ליתנהי בהאי עלמא. נפק אחר לתרבות רעה.

אלישע בן אבויה "קיצץ בנטיעות". על פי רש"י פירושו של דבר שקלקל ועיוות את השגותיו ומשכך נכנסו בו דעות שקר, ויצא לתרבות רעה. הגמרא מבארת מה הוא ראה בפרדס שגרם לו ליציאה הזו לתרבות רעה. בעולמות העליונים הוא ראה מלאך יושב, ומיד התפלא ואמר הרי מקובל וידוע לכל שבשמים אין "לא ישיבה [של מלאכים כי אם רק לה!]" ולא תחרות [בין המלאכים] ולא עורף [כלומר, אין להם עורף אלא יש להם פנים מכל צדדיהם] ולא עייפות" - והרי המלאך יושב! אלישע בן אבויה מיד הסיק מכך שיש שתי רשויות! גם הקב"ה וגם המלאך ח"ו. כאשר חשב את דעות הכפירה האלו שאר המלאכים הוציאו את המלאך מחוץ לשכינה וחבטו בו שישים מכות חזקות של אש על מנת להוכיח ולהוציא מליבו את האמונה השגויה בשתי רשויות ח"ו, כלשון התוספות (שם ד"ה 'ומחיוהו שיתין פולסין'): "להודיע לו שאין יכולת למטטרון יותר מאחריני". לאחר מכן שאלו המלאכים את המלאך מדוע לא עמד כאשר אחר נכנס? מדוע מלכתחילה נתן פתח למחשבה שכזו, הרי אילו היה קם מפני אלישע בן אבויה לא היה כופר.

אי לכך, ניתנה רשות למלאך למחוק את זכויותיו של אלישע בן אבויה. יצאה בת קול מן השמיים ואמרה "שובו בנים שובבים חוץ מאחר". ושם נקרא לראשונה בשם שקיבל - "אחר".

אך אולי סיבת היותו כופר נטועה עמוק יותר מלבד אותו מחזה, שהרי למרות מכות האש שהמלאך קיבל, שהיו אמורות להוכיח לאלישע שאין שתי רשויות, הוא עדיין לא חזר בו מהתפיסה הכפרנית שלו. אולי מראות וחוויות שאירעו בחייו השפיעו עליו אף הם.

פירוש הכינוי 'אחר'

משחר ההיסטוריה, כדי להכתים אדם או להביע סלידה ממנו - נותנים לו כינוי גנאי. מישי"ו שכונה בפי חז"ל "אותו האיש", עד בן גוריון שכינה את בגין "האיש שיושב ליד חבר הכנסת באדר". כך גם אלישע בן אבויה קיבל את כינויו - 'אחר', כמשל לאדם המנודה מהחברה, אחר מהשאר.

ה'בן יהודעי' (חגיגה שם) מסביר את סיבת השם בצורה שונה: "הנה ודאי קראתו 'אחר' על שם שדבק באל אחר, ונפרד מן הקדושה ששם הכל אחד". כלומר, שמו 'אחר' מביע את הכפירה שלו בקב"ה.

תחושותיו של 'אחר' שאינו יכול לחזור בתשובה אינן מתיישבות עם המציאות להרבה מן הפרשנים, והוא אכן היה יכול היה לשוב בתשובה בכל עת. וכן ממשיך ה'בן יהודעי' שם:

שובו בנים שובבים, בתשובה, כלומר אף על פי שאתם שבים תשובה מיראה, גם כן אקבל אתכם, חוץ מאחר שאין אני מקבלו בתשובה כזאת שהיא מיראה או בשביל איזה סיבה, אבל אין הכי נמי אם שב מאהבה אקבלנו, כי על תשובה מאהבה נאמר אין לך דבר העומד בפני התשובה.

הבן יהודעי מבאר דבר נפלא - אילו אלישע בן אבויה היה חוזר בתשובה מאהבה הקב"ה היה מקבלו.

באופן דומה מסביר רבי אליהו הכהן (מאיזמיר) בספרו שבט מוסר (כז):

ולי נראה מאמר זה מכריז ואומר לכל חוטא אף על פי שהגדיל לחטוא שישוב אל ה', משום דקאמר שובו בנים שובבים חוץ מ'אחר' שידע בכבודי ומרד בי וכו'. טעמא שידע ככבודו ומרד, שאני אדם גדול כאלישע שידע בכבודו, מה שאין כן איזה חוטא בעלמא ובפרט בזמנים אלו דמי יודע בכבודו, וכיוון שכן ישוב אל ה' וירחמהו כיון שלא ידע בכבודו רק מרד בחוסר דעתו... **רומז הקב"ה לאלישע אופן תשובתו ואל יתיאש מן הרחמים** וזהו שובו בנים שובבים חוץ מאלישע, כלומר חוץ מאלישע שאיני אומר שישוב משם שידע בכבודו ומרד ויש עליו קטרוגים הרבה שאין מניחין לקבלו, משמע מכאן שברצונו יתברך שישוב, אלא

שאין אומר לו שישוב לטובתו שלא יקטרגו עליו, אך בעשות תשובה יש מקום לקבלו.

מסביר הרב אליהו מאיזמיר שלכל אדם, אפילו רשע גדול, הקב"ה שולח מחשבה של תשובה ואילו אצל אלישע בן אבויה הקב"ה לא שלח. אבל אי השליחה אינה מונעת ממנו לשוב בתשובה ככל האדם וודאי שה' יקבלנו.

כעין זאת מובא בפירושו של הרב חנוך זונדל בן יוסף על המדרש (עץ יוסף רות רבה ו, ד):

ואף דקיימא לן דאין דבר עומד בפני התשובה. יש לומר דבת קול זו להכשילו ברוב חטאתיו היה.

על פי הגישה לעיל, שערי תשובה היו פתוחים עבורו אלא שהרגשתו האובייקטיבית¹ היתה שאין לו מחילה. 'אחר' הבין שבת הקול אמרה את דברה ואין עלייה עוררין: לפי העץ יוסף מטרת הבת קול היתה להכשילו ואילו לבן יהוידע בת הקול משקפת את המציאות, אך לדעת שניהם לו היה חוזר שערי תשובה לא ננעלו.

סיבת יציאת אלישע בן אבויה לתרבות רעה

כמו שראינו בגמרא במסכת חגיגה כפירתו של 'אחר' נבעה מהאירוע שחוזה בעולמות העליונים. אולם המדרשים מביאים טעמים נוספים לשורשי יציאת אלישע בן אבויה לתרבות רעה עוד לפני כניסתו לפרדס. כך מובא בתלמוד הירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א):

וכל דא מן הן אתת ליה? [וכל זאת מהיכן בא לו?] אלא פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר, וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד משם בשלום. למחר ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושילח את האם וירד משם והכישו נחש ומת. אמר כתיב שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים איכן [היכן] היא טובתו של זה? איכן היא אריכות ימיו של זה? ולא היה יודע שדרשה ר' יעקב לפניו ממנו: למען ייטב לך לעולם הבא שכולו טוב והארכת ימים לעתיד שכולו ארוך.

'אחר' רואה את שני המקרים האלו ולא מבין את אשר ראו עיניו. הרי כתוב (דברים כב, ז): "שְׁלַחַתְּ שְׁלַח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לְךָ לְמַעַן יֵיטֵב לְךָ וְהָאֲרֵכַת יָמֶיךָ". והוא שואל בליבו היכן טובתו של זה?! היכן היא אריכות ימיו של זה!?

¹ הרגשתו לא הייתה משוחדת, הוא הבין את בת הקול כפשוטה - אין לו דרך לחזור בתשובה לעולם.

שאלות אלו מוזכרות גם בגמרא הבבלי (קידושין ל"ט ע"ב) שם דנים בברייתא על אדם שקיים את מצוות שילוח הקן בהוראת אביו ומת - כלומר שתי המצוות היחידות בתורה שמתן שכרן בצידן.² הגמרא שם תמהה: "היכן טובת ימיו של זה? והיכן אריכות ימיו של זה?" ודורשת את הפסוקים: "אלא למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיו - לעולם שכולו ארוך". על ידי דרשה אחת הסתיים הפרדוקס. קורא הפשט יחשוב בשכלו כי מדובר על אריכות ימים על האדמה בעולם הזה, אלא שלא כך - השכר הוא לעולם הבא. מכאן אומר לנו רב יוסף דרשה מופלאה: "אילמלי דרשיה 'אחר' להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה לא חטא" - אם אלישע בן אבויה היה דורש את הפסוק "למען ייטב לך" על שכר לעולם הבא כמו שדרש רבי יעקב (הנכד שלו) לא היה חוטא! המראות הקשים שראה והפרשנות שנתן להם הביאו אותו לכפירה ולהיותו 'אחר'. באותו קו, מובאת בתלמוד הירושלמי (שם) סיבה נוספת לכפירתו:

שראה לשונו של ר' יהודה הנחתום נתון בפי הכלב שותת דם. אמר זו תורה וזו שכרה?! זהו הלשון שהיה מוציא דברי תורה כתיקנן?! זה הוא הלשון שהיה יגע בתורה כל ימיו?! זו תורה וזו שכרה?! דומה שאין מתן שכר ואין תחיית המתים.

אלישע בן אבויה ראה את לשונו של רבי יהודה הנחתום (או חוצפית המתורגמן על פי הבבלי³) מונחת בפיו של כלב שותת דם ומיד הזדעזע למראה עיניו וכפר בשכר ועונש ובתחיית המתים ושאר עיקרי אמונה. הרי שלפי התלמוד הירושלמי 'אחר' כפר בעקבות מאורעות נוראיים שראה.

בהמשך לקו המופיע בירושלמי התולה את כפירתו באבני דרך שעבר בחייו, מובאות שתי סיבות נוספות בתלמוד הירושלמי (שם) להיותו 'אחר':

אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי עכו"ם והריחה מאותו המין והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה.

כאשר היתה אמו של 'אחר' בהריון היא הייתה עוברת ליד בתי עבודה זרה ומריחה מן התקרובות שלהם ואותו הריח המבאיש היה מפעפע בה כארסו של נחש. מי שנוטלת חלק באשמה על היותו כופר היא אמו. ולא רק לה, אלא גם לאביו יש חלק בעניין, כפי שממשיך הירושלמי (שם) ומספר:

² שמות כ, יא ודברים כב, ז.
³ קידושין ל"ט ע"ב, חולין קמ"ב ע"א.

אבויה אבא, מגדולי ירושלים היה. ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד. ולרבי אליעזר ולר' יהושע בבית אחד. מן דאכלון ושתון, שרון מטפחין ומרקדקין. אמר ר' ליעזר לר' יהושע, עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בידן. וישבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים. וירדה אש מן השמים והקיפה אותם. אמר להן אבויה, רבותיי, מה באתם לשרוף את ביתי עלי? אמרו לו חס ושלום! אלא יושבין היינו וחוזרין בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמיחים כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחיכתן מסיני. ועיקר נתינתן מסיני לא ניתנו אלא באש וההר בוער באש עד לב השמים. אמר להן אבויה אבא: רבותיי אם כך היא כוחה של תורה אם נתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו! **לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה באותו האיש.**

אבא של אלישע בן אבויה היה אדם חשוב, מהאליטה של ירושלים. לברית המילה של בנו - אלישע, החליט להזמין את כל גדולי העיר. בחלל אחד ישבו כולם ואילו רבי אליעזר ורבי יהושע בחלל אחר. בחלל הראשון התרחשה מסיבה עם ריקודים ושתיה ובחלל השני רבי אליעזר אומר לרבי יהושע - בוא נלמד תורה. התחילו עוסקים בתורה ואחר זמן מה ירדה אש מן השמיים והקיפה אותם. אבויה הגיע תמה ושאל "באתם לשרוף את ביתי עלי?!" הסבירו לו מיד שכך הוא כוחה של תורה, שהרי כך ניתנה תורה מסיני - באש וברקים. אבויה כל כך התפעל שמיד החליט להקדיש את בנו לתורה, ומכיוון שלא כיון לשם שמים באמת - התורה לא נתקיימה בבנו.

כוחות התורה ודאי בונים ומחיים את העולם אך יכולים להיות הרסניים מאוד. במסכת יומא (ע"ב ע"ב) נאמר: "אמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב וזאת התורה אשר שם משה? זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה". מה כוונת המילים "לא זכה"? מה צריך אדם לעשות כדי לא לזכות? הריטב"א במקום עונה על השאלה - **"כשהוא שונה להתגדל ולהתגדרי"**.

ניתן להסביר בצורה שונה על פי התוספות על אותה מימרא במסכת תענית (ז' ע"א):

וקשה והלא אמרינן לעולם יעסוק אדם בתורה אף על גב שאינה לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה? ויש לומר דתרי שלא לשמה הוי דמה שאמרינן לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה היינו כלומר כדי שיקרא רבי או כדי שיכבדוהו

ומה שאמרינן הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות היינו מי שלומד לקנטר.⁴

בעלי התוספות מסבירים שיש שני סוגים של "לא לשמה": הראשון הוא הרודף אחרי הכבוד או על מנת להיקרא רבי עליו נאמר "שמתוך שלא לשמה בא לשמה". הסוג השני הוא הלומד על מנת לקנטר ולהתריס ועליו נאמר "נעשית לו סם המוות".⁵

דומני שלקבוצת האנשים הראשונה השתייך אביו של אלישע ובעקבותיו גם בנו - אלישע בן אבויה. הוא רצה את הסיבות החיצוניות שנובעות מלימוד התורה (כבוד) ובנו, בשר מבשרו, למד תורה ונעשתה לו סם המוות. כך גם מסביר העין יעקב (חגיגה שם):

השכל יחייב, שכאשר סיפר אבויה לבנו מעשה שהיה כשהכניסו לברית, **גם הוא הלך לדרך אביו ללמוד תורה בעבור הכבוד וגם לאהבת הניצוח** וזאת הכוונה הנפסדת הביאתו להיות אחד מארבעה שנכנסו וחקרו ודרשו להבין בסתרי תורה, שהיה לו לקיים מצוות החכם: "ובמקום גדולים אל תעמוד" ... אבל **אלישע בן אבויה נכנס בחקירה עליונה בגאווה ובגודל לבב לאהבת הקנאה והכבוד לפי שהייתה חקוקה בלבו כוונת אביו** - נמשך לו מזה בלבו ומחשבותיו דעת נפסד לומר שלא יהיה פועל אחד את הטוב ואת הרע, אלא שיש שתי רשויות.

העין יעקב מסביר שכוונתו הראשונית של אבויה הייתה רצויה והיא אמונה בניסים, אלא שלבדה אינה מחזקת מים כדבריו: "אין ראוי שכוונתו הראשונה בלמדו התורה תהיה במדרגת מה שהוא קודם התכלית באמרו תכליתי האחרון הוא כדי לזכות לטוב הצפון וגם אל הטוב מדומה בעולם הזה, ולהגעת התכלית החשובה הזה אני עוסק בתורה". משל אומר אבויה לבנו בכל יום "נו, עשית לי נס?" ואינו מבין שלא כך סדרה של תורה ולימודה. כלומר, אמונה בניסים ודאי טובה אלא שלא בגינה יש ללמוד תורה. ומשכך, גם בנו אהב את הכבוד ולא כיוון את לימודו לשם שמיים "לפי שהיתה חקוקה בלבו כוונת אביו".

הרב עובדיה יוסף (יחוה דעת ג, עד) מסביר את חטאו של אלישע באופן מעט שונה:

נראה שבודאי חטאו של אלישע מתוך כלל הבחירה של האדם, אלא שלפעמים מתוך זכות גדול הקב"ה מקיים בו "רגלי חסידיו ישמור" ומסייעו הרבה ללכת בדרכיו ואפילו על ידי נסים ונפלאות, וכמו שכתב המהרש"א: ואילו הפרישו אביו

⁴ עיין רש"י (שם ד"ה 'לשמה') שאינו סובר כתוספות אלא כמו הריטב"א, וסובר "שלא לשמה שנעשית לו סם המוות" הוא אותו אחד העושה זאת כדי להיקרא רבי.
⁵ ולפי התוספות בברכות י"ז ע"א נאמר עליו: "נוח לו שלא נברא לעולם".

לתורה לשם שמים הייתה זכותו מגינה על אלישע לשומר מן החטא, אך מאחר שלא כיון אלא לכבוד הניחוחו על פי הבחירה הרגילה.

חטאו של אלישע בן אבויה היה ששבר את הכלים מבעוד מועד, עד שהבין שאביו לא כיוון לשם שמיים החליט לעזוב הכל. אם היה אביו מכוון לשם שמיים אכן הייתה לו עזרה משמיים ותורתו הייתה מתקיימת בו. מאחר שלא כיוון לשם שמיים הרי הוא מתחיל ככל האדם ובמקום נקודת פתיחה רוחנית גבוהה - התחיל בנקודת פתיחה רגילה. וממשיך שם הרב עובדיה:

צא ולמד ממה שכתב רבי חיים מוולוז'ין בספר נפש החיים שבאמת כמעט הדבר בלתי אפשרי שתיכף בתחילת לימודו של אדם יגיע למדרגת לשמה כראוי, והעסק בתורה שלא לשמה הוא מדרגה שמתוך כך יוכל להגיע למדרגת לשמה, ולכן גם הוא אהוב לפני השם יתברך, כמו שבלתי אפשרי לעלות מן הקרקע לעלייה אם לא דרך מדרגות הסולם.

הרב עובדיה עונה בדבריו לשאלת לימוד תורה כדי לזכות בתואר או בפרס ואומר שלימוד התורה אף שבתחילה אינו לשם שמיים ומן המניעים הנכונים גם הוא רצוי ומקובל לפני ה' יתברך כיוון שהוא רק אבן קטנה בפסיפס הכולל. שמתוך לימוד כזה צומחים ומתעלים עד לדרגת "לשם שמיים" כמו שאומרת הגמרא בפסחים (נ" ע"ב): "דאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אף על פי שלא לשמה **שמתוך שלא לשמה בא לשמה**". בתלמוד הבבלי (חגיגה ט"ו ע"ב) מובאת סיבה נוספת המדגישה את אשמתו של אלישע בן אבויה עצמו בכפירתו:

אחר מאי? זמר יווני לא פסק מפומיה [מפיו]. אמרו עליו על אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו.

על פי התלמוד הבבלי 'אחר' נהג להאזין למוסיקה יוונית, ולא זו בלבד אלא שהיה לומד ספרי כפירה ומינות. כנראה שהיה לומד אותם בהיחבא תחילה ומכיוון שהתבייש בהם הסתיר אותם בחיקו עד שצבר כמות גדולה מהם עד שכבר נשרו מחיקו. יש לתמוה מדוע התלמוד מאזכר את העובדה שלמד דברי כפירה, הרי גם גדולים מישראל למדו מכופרים (כפי שיתבאר בהמשך). אולי למד ספרים אלו בבחינת "דע מה שתשיב לאפיקורס".

הרב אליהו שיק מחבר היעין אליהו' (על הגמרא שם) עונה על העניין:

והענין דמה שהיו לו ספרי מינין אולי למד כדי שידע מה להשיב להם. אבל כיון דזמר ע"ג לא פסק מפומיה אם כן ראייה דמה דהיו לו ספרי מינין מחמת שהיה בלבו קצת מינות.

היעין אליהו' מדגיש נקודה מעניינת. לא ספרי המינות בלבד הם שגרמו לו לכפור, אלא כנראה שבליבו כבר נטעה נטייה לתרבות יוונית שהתבטאה בזמר היווני שלא פסק מפיו. ראייה מעניינת לכך היא סדר הכתיבה של הדברים, ראשית "זמר יוני" ואחרי כן "ספרי מינין". מלמד שהרגלי החיים והתרבות היוונית היו כה מושרשים בו עד שהאמין באמת בדבריהם, דוגמא לכך היא בכתביו של אפלטון⁶:

אותם [הרשעים] שסברותיהם ממש נטוו בהם בידי הגורל, נשמות שכך טיבן, המוות הוא רפואתן, כפי שבצדק ייאמר בפנינו פעמים רבות. ואם שופטינו ומנהיגיהם יפסקו להם דין מיתה, יהיו ראויים לשבחה של כל המדינה.

כלומר על פי אפלטון יש חטאים עמוקים ומהדהדים כל כך שלא תעזור שום כפרה והמוות עדיף מהם. אם אלישע בן אבויה אכן נחשף לספרות היוונית כמעין זאת, מובן איפוא מדוע האמין בתחושתו שאין לו כפרה ומחילה.

הרב דסלר (מכתב מאליהו ג עמוד 179) מאיר בדבריו:

אוי למי שנגוע בשתי המחלות, עוסק בספרים שיש בהם תערובת של כפירה, ודבק בשלא לשמה - בשאיפות לערכי העולם הזה. **דברי מינות מפסידים את התמימות של האמונה הפשוטה**, ומדות השלא לשמה יוסיפו לו נגיעות המגבירות את הכפירה. שתי הסבות פעלו באלישע בן אבויה, השלא לשמה שהיה טבוע בראשית חינוכו על ידי שאיפת אביו לכבוד, והשורש למינות - ריח בתי העבודה זרה שהיה מפעפע באמו בשעת עיבור.

הצורך של 'אחר' להפגין מעשיו בפרהסיה

המושג אפיקורס כפי שאנחנו מכירים אותו היום מקורו בפילוסוף היווני אפיקורס שטען שהא-ל אינו בוחן את מעשיו של האדם ובוודאי שלא קיימת השגחה אלוקית ח"ו. הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג ה"ח) לקח את המושג אפיקורס והשתמש בו במקומות רבים:

⁶ אפלטון, "החוקים" י"ב, 957.

שלשה הן הנקראים אפיקורסין: האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם, והמכחיש נבואתו של משה רבינו, והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם. כל אחד משלשה אלו הן אפיקורוסים.

עבודת המלך' בפירושו על משנה תורה לרמב"ם מגדיר מי הוא "אפיקורס":

מי שמפקיר ומבזה את התורה או את לומדיה. ולפיכך קוראים בשם הזה כל מי שאינו מאמין ביסודי התורה.

אפיקורס הוא מי שמבזה את התורה על ידי עשייה אקטיבית. לא די לו לאפיקורס לחטוא בתוך ד' אמותיו אלא קיים לו צורך נפשי להראות לסביבה שאין אלוקים. אין לו במחשבתו אלא ההשגות הנתפסות בשכלו. "האוכל נבלות להכעיס" לא מעוניין לקבל את הדת בחייו ולא זו בלבד, הוא מראה לעולם שאינו עושה את דבר ה'.

על פי זה נבין את פעולותיו המוצהרות של אלישע בפרהסיה כמעין צורך להפגין בעולם את היותו אפיקורס. דוגמא ראשונה לכך, מובאת בתלמוד הבבלי (חגיגה ט"ו ע"א):

נפק אחר לתרבות רעה נפק אשכח זונה תבעה אמרה ליה ולאן אלישע בן אבויה את עקר פוגלא ממישרא בשבת ויהב לה אמרה 'אחר' הוא.

אחרי שאלישע בן אבויה יצא לתרבות רעה הוא מבקש לחטוא במזיד בפעם הראשונה בחייו (על פי 'בן יהודע' שם). הוא פגש זונה, וביקש ממנה את אשר ביקש. היא התפלאה מאוד מעצם הבקשה ושאלה "ולאן אלישע בן אבויה את?!". הוא בתגובה ביקש להוכיח שאינו כשהיה בעבר ועקר צנון מן הערוגה בשבת (כידוע, מעשה שחייבים עליו סקילה ואסור) ונתן לה. מיד כשראתה זאת אמרה "אחר הוא" כלומר, אלישע בן אבויה המוכר לכל בוודאי לא היה מעז. את שמו 'אחר' קיבל ממנה. הוא בחר לחטוא בפרהסיה. כלומר, הגיע עד אליה והוציא את הצנון עבורה. לא מספיק היה לו לחלל את השבת בינו לבין עצמו אלא שהיה לו צורך להחצין ולהפגין שאינו כבעבר.

מובאת בתלמוד (סנהדרין ס"ג ע"א) האמירה הבאה: "יודעין היו ישראל בעבודה זרה שאין בה ממש, ולא עבדו עבודה זרה אלא כדי להתיר להם עריות בפרהסיא". יש סיבה משותפת לכל המחליטים לעבוד עבודה זרה ולכפור בא-ל והיא - היתר באיסורי עריות. כמדומה לי שאין כוונת המדרש רק להיתרים באיסורי עריות דווקא אלא **להתיר את האסור**, הרצון להשתחרר מכבלי הדת הלוחצים ומן ההגבלות החודרות. דומה ש'אחר' נכנס להגדרה זו - הבין שאין לו מה לדור בכפיפה אחת עם התורה והמצוות, והחליט לכפור ולחטוא באיסורי עריות ממש עם הזונה.

המדרש המובא הוא דוגמה מובהקת להיותו של אלישע בן אבויה כמתריס בפרהסיה, כפורק עול שלא בהיחבא. מטרתו הברורה היא שיראו אותו וידעו שהוא חוטא! מקרה נוסף מסופר בתלמוד הירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א):

אמר ליה (אחר לרבי מאיר) דייך מאיר עד כאן תחום שבת! אמר ליה מן הן את ידע? אמר ליה מן טלפי דסוסיי דהוינא מני והולך אלפיים אמה. אמר ליה וכל הדא חכמתא אית ביך ולית את חזר בך? אמר ליה לית אנא יכיל. אמה ליה למה? אמה ליה שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקדשים רכוב על סוסי ביום הכיפורים שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יצאה מבית קודש הקדשים ואומרת שובו בנים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי.

דמיינו תמונה. יום שבת אקראי בישוב מן המניין ואחד מהרבנים הגדולים בדור מעוטר בטלית וזקנו הגדול על פניו, אדרת פנים של קדושה עוטפתו. לידו היפסטר חילוני מקועקע מסריח מריח סיגריות שרוכב על הסוס האהוב שלו כבכל יום חול. ביניהם יש צחוק הדדי, שיח פורה וחיוכים מהאחד למשנהו. אך התמונה הנתפסת כאבסורדית לעין הממוצעת אכן קרתה כך או אחרת לפני כ-1,900 שנים בערך.

אלישע בן אבויה רוכב על הסוס שלו בשבת ולידו תלמידו רבי מאיר. לא זו בלבד אלא שהם דנים בדברי תורה בדרך. עת שדברי תורה יוצאים מפייהם, אלישע בן אבויה אומר לרבי מאיר: עצור! יותר מכך אסור ללכת בשבת, חישבתי בראשי את תחום שבת בעזרת פרסות הסוס שלי. רבי מאיר עונה לו: כל כך הרבה חכמה יש בך ואינך חוזר בך? כאן רבי מאיר עוקץ מעט את 'אחר' - חוזר בך לתחום המותר בשבת וחוזר בך מדרכך הרעות.

'אחר' מבין את הרמז ועונה לו: אני לא יכול גם אם הייתי רוצה. פעם אחת, כאשר יום כיפור חל בשבת רכבתי על הסוס שלי ושמעתי בת קול יוצאת מבית קודשי הקודשים ואומרת "שובו בנים שובבים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי". 'אחר' פורק הכל בפני רבי מאיר ואומר לו את מה שהוא מבין בצער שאין לו מחילה לא משנה מה יעשה.

מעשיו של 'אחר' לעיני כל בפרהסיה הגיעו עת שהבין שגורלו נחתם מראש, אין מספקין בידו לעשות תשובה. לא היה לו אלא להבין שאין רפואה למכתו. כל פעולה שיעשה לא תביא לידי תשובה כי כבר שמע מאחורי הפרגוד "שובו בנים שובבים חוץ מ'אחר'", אז החל להתריס בפרהסיה:

ראשית, עבירתו את תחום שבת. הדבר מוכח מאמירת רבי מאיר "לית את חזר בך?" - משמע שעבר כבר. שנית, מספר שרכב על הסוס שלו למול בית קודשי הקודשים ביום כיפור שחל להיות בשבת. כאדם שמנסה לעשות הרבה עבירות בבית אחת. שלישית, עצם רכיבתו על סוס בשבת. חכמים סקלו אדם שרכב על סוס בשבת כמובא בתלמוד (סנהדרין מ"ו

ע"א): "לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך", מובן מכך שחז"ל החמירו ביחס לרוכב על סוס בשבת וראו בכך דבר פסול מעיקרו. וכאשר 'אחר' עובר במוצהר (ולא פעם אחת, כמבואר בהמשך) על תקנות דרבנן הוא מראה עוד סעיף לעשיית הדברים כמתריס.

היחס של החברה אל 'אחר' ויחסו שלו אל החברה

הגמרא (שם) מספקת לנו את המשך הסיפור על תחום שבת ואמירת רבי מאיר "ואין אתה חוזר בדך?" (כלומר גם מתחום שבת על מנת לא לחללה וגם מדרכיך הרעות). לאחר שאלישע מזכיר את הבת קול שאמרה לו שאינו יכול לחזור בתשובה, רבי מאיר עושה מעשה פיזי - תופס אותו בידו ומושך אותו אל בית המדרש. אלישע בן אבויה "מחובר לשורשים אבל בלי כיפה", הוא מכבד את בקשת רבי מאיר, תלמידו ואהובו, ומוכן לתור בתי מדרשות בעבורו. בשלושה מקורות שונים מובאות פגישות בבית המדרש של אלישע בן אבויה עם התלמידים ובכל פעם מקבל מהם יחס אחר. בפגישה בראשונה שלו (כהמשך לדרישת רבי מאיר ומשיכת 'אחר' לבית המדרש) אנו מקבלים הצצה אל יחס החברה אליו ואל התגובות שלו. הגמרא (שם) ממשיכה:

תקפיה עייליה לבי מדרשא. אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקך. אמר לו "אין שלום אמר ה' לרשעים". עייליה לבי כנישתא אחריתי. אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקך אמר לו "כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני". עייליה לבי כנישתא אחריתי. אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקך אמר ליה "ואת שדוד מה תעשי כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך לשוא תתיפי". עייליה לבי כנישתא אחריתי עד דעייליה לתליסר בי כנישתא! כולהו פסקו ליה כי האי גוונא. לבתרא אמר ליה פסוק לי פסוקך, אמר ליה "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי". ההוא ינוקא הוה מגמגם בלישניה אשתמע כמה דאמר ליה ולאלישע אמר אלהים איכא דאמרי סכינא הוה בהדיה וקרעיה ושדריה לתליסר בי כנישתי.

אלישע בן אבויה כבר אחרי יציאתו בשאלה ועדיין תורתו זכורה בפיו, שואל ילד אקראי בבית המדרש, "נו, מה למדת היום?". הילד עונה את הפסוק שלמד. אלישע משייך את הפסוק שאמר לו הילד "אין שלום לרשעים אמר ה'" אליו עצמו - הוא הרשע ולו אין שלום. זו עוד הוכחה להרגשת המועקה שמקננת בו והיא אי היכולת לחזור בתשובה לעולם. לא ילד אחד בלבד הוא פגש אלא שלושה עשר! אחד אחרי השני, כל הילדים הצעירים משיבים לו שאינו מקובל בעולם ואין לו מחילה לעולם. זו דוגמה ליחס החברתי שקיבל

מדמויות⁷ שככל הנראה לא הכירוהו היכרות קרובה כרבי מאיר (שעדיין נשאר עימו בקשר). מהצד השני, אלישע מתרגז שאלו התגובות שקיבל, ויש שאמרו בירושלמי ששחט את התלמיד האחרון וחילק את גופתו לכל בתי המדרש שבהם עבר. זו הצצה ליחס שקיבל אלישע בן אבויה ממדגם מן החברה. הוא תויג ככופר בלי שאותם תינוקות הכירו אותו. הוא בתגובה מחליט להרוג. קווים מן האופי שלו עולים ממקרה זה: רגז, חם מזג שלא מוכן שיקטלגו ויגדירו אותו מראש. המדרש בשיר השירים רבה (א ד, ה) מציג זוות אחרת לפגישתו ויחסיו של אלישע בן אבויה והתינוקות:

אלישע בן אבויה קצץ בנטיעות, כיצד קצץ בנטיעות? בשעה שהיה נכנס לבתי כנסיות ומדרשות ורואה תינוקות שמצליחין בתורה, היה אומר עליהן מליא ומסתתמין, ועליו נאמר: אל תתן את פיך לחטיא את בשרך.

היה אומר עליהן מליא ומסתתמין - היה אומר להם מילים והם היו שותקים. אלישע בן אבויה מנסה ליצור קשר עם התלמידים שיושבים בבית מדרשם, והם מצדם - לא מעוניינים לדבר איתו. הם שותקים למשמע 'אחר'. התגובה החריפה ביותר היא חוסר התגובה: חרם. הם לא עונים למשמע קולו - הוא אינו ראוי לתגובה מבחינתם. אור שונה לגמרי מאיר לנו המדרש בירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א):

מני אחר? אלישע בן אבויה שהיה הורג רבי תורה. אמרין: כל תלמיד דהוה דהוה חמי ליה משכח באוריתא הוה קטיל ליה, ולא עוד אלא דהוה עליל לבית וועדא והוה חמי טלייא קומי ספרא והוה אמר: מה אילין יתבין עבדין הכא? אומנותיה דהן בנאי! אומנותיה דהן נגר! אומנותיה דהן צייד! אומנותיה דהן חייט! וכיון דהוון שמעין כן, הוון שבקין ליה ואזלין לון. עליו הכתוב אומר: אל תתן את פיך לחטיא את בשרך.

על פי הירושלמי אלישע בן אבויה הוא לא רק חוטא אלא גם מחטיא. כל תלמיד שראהו מצליח בתורה - הרג אותו. ולא זו בלבד אלא שנהג להיכנס לבית המדרש כשמתקיים בו שיעור, עת שהתלמידים יושבים לפני רבם והיה מסית אותם באומרו אליהם: מה אתם

⁷ על פי התלמוד הבבלי 'פסוק לי פסוק' של ילד הוא מעין נבואה זוטא, וכך הסבירו רוב הראשונים והאחרונים. אולם 'עלי תמרי' על הירושלמי (שבת פ"ו ה"ט) מסביר שהירושלמי רואה בדברים אלו אמירה בעלמא: "מצינו כמה גדולים שאמרו לינוקא פסוק לי פסוק ועושים מעשים על פי הפסוק וחושבין זה כעין נבואה ע"כ... וכ"ה בפירוש רש"י ובמאירי... הרי מפורש ששיטת הבבלי היא אחרת מהירושלמי ולפי שיטתו מה שאמרו משתמשין בבת קול הכוונה בת קול מן השמים ממש ולא קול אדם המדבר לפי תומו כמו שהיא שיטת הירושלמי". על פי הרב יששכר תמר אפשר להסיק מדברי הילדים על יחס החברה כלפיו.

יושבים כאן? איזו תועלת תצא לכם מלימודכם? הרי אומנותו של זה בנאי. אומנותו של זה נגר. אומנותו של זה צייד. אומנותו של זה חייט. וכיון שהנערים המסכנים האלו שמעו את דבריו כמי שהיה בפסגת לימוד התורה ובחר לרדת ממנה החליטו גם הם לזנוח את לימודם. הוא דאג גם להחטיא. לא היה לו די בחטאיו שלו אלא הפרהסיה הייתה חשובה לו - שעוד ועוד יהודים ירדו מדרך הישר, ינטשו אותה ויהפכו לדמויות יציר כפיו מפס יצורו הכופר. מובן מתגובות החברה⁸ שהובאו לעיל שיאחרי' לא רצוי ולא מקובל בעיניהם. על כל אלה, אין לנו להכריע אם אלישע בן אבויה כפר בפרהסיה כדי להכעיס ולצעוק בריש גלי שאין בורא לעולם או שמא מתוך מצוקתו, שהבין שלא יוכל לעשות תשובה לעולם, החל מפר את המצוות בציבור או ביחיד כי לא קיים הבדל.

רבי מאיר ואלישע בן אבויה: קשר בל ינותק

ראינו את מערכת היחסים החזקה שהיתה בין רבי מאיר לאלישע רבו. היא היתה כה חזקה עד שמתקיימים ביניהם קשרי גומלין. לא רק רבי מאיר מרוויח ממנה (מכך שלומד ממנו תורה) אלא גם אלישע בן אבויה עצמו. כך כותב בימלאכת שלמה' על המשנה באבות (פ"ד מ"כ):

מצאתי כתוב בפירוש ספר קהלת שחבר החכם השלם הר"ר משה גלנטי ני"ע על פסוק טוב אחרית דבר וז"ל בא וראה כמה איכא בין תלמיד חכם שסרח לעם הארץ שכששמע אלישע אחר מטלפי הסוס שר' מאיר הגיע עד תחום שבת לא רצה שיחטא על ידו. וראיתי כתוב בספרי הגאונים שבשכר זה זכה שיזכר שמו בפרקי אבות אלישע בן אבויה נקוב שמו אצל חסידי עולם ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ע"כ.

הימלאכת שלמה' מביא דבר גדול. היה מצופה שאחרי שהכפירה המהדהדת של אלישע בן אבויה אמרותיו לא יכנסו אל מסכת אבות ומשנתו תצונזר כליל, אלא שלא כך. בעבור שאלישע החליט לספר לרבי מאיר שתחום שבת נגמר באותה נקודה, זכה שדבריו יעמדו במקומם במשנה ובעוד מקורות.

⁸ עוד על התגובות מהחברה על אישיותו ומעשיו גם אחר מותו מפורט בחגיגה ט"ו ע"ב: אחרי מותו של אלישע בן אבויה בתו הגיעה אל רבי יהודה הנשיא ובקשה ממנו צדקה. הוא שאל אותה, בת מי היא? והיא ענתה שהיא בתו של אלישע בן אבויה. הוא התפלא ושאל "עדיין יש מזרעו בעולם?!". איך יתכן שבתו של כופר כאחר עדיין קיימת?! לשאלה הזו היא משיבה שיתן לה צדקה בעקבות תורתו הגדולה ושלא יזכור את מעשיו הרעים. מיד ירדה אש מן השמיים וחרכה את ספסלו של רבי יהודה הנשיא. כתוצאה מכך, בכה רבי ובהתפעלות רבה מכחה של תורה אמר "מה למתגנין בה כך למשתבחין בה על אחת כמה וכמה!" עצם פליאתו של רבי יהודה הנשיא למשמע בקשת בתו של 'אחרי' מלמד על הדחייה ממנו גם לאחר מותו.

על יחסו של רבי מאיר אליו מסופר בירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א):

רבי מאיר הוה יתיב דרש בבית מדרשא דטיבריה, עבר אלישע רביה רכיב על סוסייא ביום שובתא אתון ואמרין ליה הא רבך לבר פסק ליה מן דרשה ונפק לגביה אמר ליה מה הויתה דרש יומא דין.

רבי מאיר דורש את דרשתו בבית המדרש בטבריה ופתאום בעת הדרשה מגיע 'אחר'. היושבים בכניסה לבית המדרש ראו אותו וניגשו לרבי מאיר "רבך בחוץ". רבי מאיר שומע את דבריהם ובלא היסוס יוצא החוצה אל רבו שלא יכל להפקירו בחוץ ומתחילים לדבר בדברי תורה. הדיסוננס הזה בין הכופר שעדיין דן בדברי תורה לבין רב מכובד כרבי מאיר הוא עצום. נראה שסיבה אחת היא שאפשרה זאת: האהבה העזה ששרתה ביניהם, בין רב לתלמידו האהוב, כמובא במשלי (י, יב): "וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תִּכְסֶה אֶהְבֶּה". רבי מאיר לא יכל להפרד מ'אחר' רבו וכן להיפך. אולי הרגיש 'אחר' בנוח להתפרץ לדרשתו של רבי מאיר בגלל אותה אהבה והתייחס אליו כבנו ממש, כמובא בגמרא (סנהדרין י"ט ע"ב): "כל המלמד בן חברו תורה - מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו". רק מי שזכו לקיים באופן המובהק ביותר את הקשר מרב-תלמיד לאב-בן כאחר ורבי מאיר יכולים להבין מדוע לא נפרדו במהרה על אף שאר התירוצים.

הוכחה נוספת לקשר החזק שהיה להם מופיעה בירושלמי (שם):

אמרון לרבי מאיר? אין אמרין לך בהווא עלמא למאן את בעי למבקרר לאבוך או לרבך? אמר לון: אנא מיקרב לר' קדמי ובתר כן לאבא.

רבי מאיר לא מוכן לוותר על אלישע בן אבויה. אלישע בן אבויה הוא רבו המובהק ומובן לו שאותו הוא יפגוש לפני אבא שלו בעולם הבא. הקשר ביניהם לא ינותק גם אחרי המוות.

לימוד מכופרים - היתכן!?

השאלה אודות לימוד תורה והקשר בין הדמות המלמדת הייתה שנויה במחלוקת עוד מימי קדם. האם ראוי ללמוד מכל אדם? האם נכון ללמוד מאדם שכל תכליתו היא פגיעה בתורה? האם הלימוד מושפע מהדמות שמעבירה אותו? יתרה מכך, האם קיים חשש שהלומד יושפע מדרכיו הרעות של המלמד?

בשנים הראשונות של המדינה לימד באוניברסיטה העברית פרופסור לפילוסופיה, שהתמחה במיוחד בתורת המוסר. עם זאת, התנהגותו האישית לא הייתה מוסרית במיוחד. מספרים שיום אחד ניגש אליו סטודנט עז מצח, ושאל אותו: פרופסור, איך יתכן שאתה

מלמד את תורת המוסר, כשאתה בעצמך אדם כל כך לא מוסרי? אותו מלומד השיב לו מיד: האם פרופסור פרנקל מהחוג למתמטיקה צריך להיות משולש?⁹ ההנחה הרווחת היא שבלימוד התורה צריכה להיות הלימה בין דרכי האדם לבין התורה שלמד. הנהגתו עם החברה צריכה להיות בדרך ארץ וכבוד לבריות ככתוב בתורה. אם קיים פער בין אישיותו של אדם לבין התורה שלמד, האם ראוי ללמוד תורה מאדם שהנהגותיו רעות ואינן דרכי התורה? אם התורה משפיעה על האדם לטובה והוא הופך אדם נעלה יותר איך יתכן שאדם שדרכיו נתהפכו לרעה יוכל ללמד תורה? כך כותבים האמוראים בגמרא (חגיגה ט"ו ע"ב):¹⁰

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צב-אות הוא, **אם דומה הרב למלאך ה' צב-אות יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו.**

וכך פוסק הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ד ה"א):

וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה אף על פי שחכם גדול הוא, וכל העם צריכין לו אין מתלמדין ממנו, עד שיחזור למוטב.

אם כך איך יתכן שרבי מאיר למד תורה מ'אחר'? איך יתכן שהפער בין אישיותו ודרכיו של אלישע בין אבויה לבין דרכי התורה לא מונע מרבי מאיר ללמוד מפיו?! הגמרא בחגיגה (שם) מתייחסת לשאלה זו:

ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר?... אמר ריש לקיש ר' מאיר קרא אשכח ודרש, הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית **לדעתי**, לדעתם לא נאמר אלא לדעתי. רב חנינא אמר מהכא, שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך. קשו קראי אהדדי, לא קשיא הא בגדול הא קטן.

מדבריהם של ריש לקיש ורב חנינא עולה שאפשר ללמוד גם מרב שסרח ובתנאי שיזהר שלא יקח מהם את דעות הכפירה. ריש לקיש מדייק מהפסוק ממשלי - "לדעתי", כלומר אפשר ללמוד מתורתם אך יש להיזהר מ"דעתם" ללא תוספים חיצוניים הנלווים מן המורה המלמד. גם רב חנינא סובר כך, אך מלימוד שונה: "שמעי בת וראי והטי אזנך, **ושכחי עמך ובית אביך**", כלומר אפשר ללמוד תורה מכל אחד, אפילו מרב שסרח, אך את מעשיהם יש לשכוח ולא ללמוד מהם. ככל הנראה רבי מאיר דגל בשיטתם של ריש לקיש ורב חנינא ולכן למד תורה מ'אחר'.

⁹ מובא בספרו של הרב חיים נבון 'הגדר הטובה' עמודים 28-29.
¹⁰ מובא גם במסכת מועד קטן י"ז ע"א.

יש להיזהר מאוד שלא לקבל את דעותיהם של הרשעים, אבל התורה היא אותה תורה גם אם טיב המורה ירוד. אפשר להטות אוזן ולשמוע דברי תורה מהם ובלבד שיזהר לכוון ללימוד תורה לשמה ולא לקבלת דעותיהם הכופרות. הרבנים המעבירים אותה הם כצינור ואין קשר בין מעשיהם ודרכם הרעה לבין דברי התורה היוצאים מפיהם. כמעין פרפרזה על הנאמר בברכות (כ"ב ע"א): "תניא, ר' יהודה בן בתירא היה אומר: אין דברי תורה מקבלין טומאה".

והרי שתי עמדות שונות. עמדה הגורסת כי לימוד תורה הוא מפי מלאך ה' בלבד לעומת העמדה הטוענת שהתורה היא אותה התורה ללא הבדל בזהות המוסר אותה. הגמרא מיישבת את הסתירה על פי דרך האמצע בין השיטות - "לא קשיא הא בגדול הא קטן". קיים הבדל בין הלומדים השונים. הבדל בין אדם צעיר ומתחיל את לימודו שאינו בקיא כל כך ושומע מידעים שונים ממקורות שונים ואין בכוחו להצליב ולברר עד כדי לדעת מה אמת ומה שקר, מה עולה בקנה אחד עם דרכי ה' ומה לא - לו אסור ללמוד מכל אחד, לבין רב וותיק שיודע לסנן את דברי הכפירה ולקחת מהם את דברי התורה המזוקקים, כלשון רש"י: "גדול - היודע ליזהר שלא ילמוד מעשיו", יכול ללמוד תורה מפיו. אותו רב הוא בבחינת להוציא יקר מזולל - ולו מותר ללמוד ממקורות רחבים ושונים. התלמוד מביא שלושה משלים לסוגיית לימוד התורה של רבי מאיר מאחר: דימוי ראשון משמו של רב דימי: תמר. רבי מאיר אכל תמר וזרק את הגרעין החוצה. דרשה שניה בשמו של רבא - אגוז. אגוז שמלוכלך בטיט ובצואה הוא עדיין אגוז אלא שיש לנקותו. כך גם תלמיד חכם "אין מה שבתוכו נמאס, אף תלמיד חכם, אף על פי שסרח - אין תורתו נמאסת", ומשל הרימון - רבה בר שילא ואליהו הנביא מתדיינים על עיסוקיו של הקב"ה. אליהו הנביא אומר לרבה בר שילא שהקב"ה עוסק בחזרה על מאמרי ההלכה של החכמים, ועל של רבי מאיר אינו חוזר. רבה בר שילא יוצא להגנת רבי מאיר וטוען "רבי מאיר רימון מצא, תוכו - אכל, קליפתו - זרק!" ואליהו הנביא אכן מקבל טענתו. אנו רואים משלשת המשלים כמה העסיקה את החכמים חידת לימוד התורה של רבי מאיר מ'אחר'. הלימוד מאלישע בן אבויה הוא כקסם, כדבר לא רגיל שנדרשת התייחסות חדשה אליו.

"ספרי מינין נשרו מחיקו"

הזכרנו שאחת הסיבות ליציאת 'אחר' לתרבות רעה היא היחשפותו לספרי מינות וכפירה. תלמיד ששוהה במחיצת רב שנחשף והושפע מספרי כפירה נוכריים, עלול לקבל ממנו גם דעות כפירה. כמילותיו של הרמב"ן (אגרת לרבני צרפת): "וכאשר אבדו ספרי חכמותינו,

באבדן מולדתנו, והוצרכנו ללמוד בהם מספרי היוונים, והעמים השונים, נמשכו הלבבות אחרי המינות, התחילו בשבח וסיימו בגנות".

את ההיחשפות לספרים בעלי תוכן בעייתי מבינים חלק מחכמי ישראל שיש לצמצם, וכן כותב הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"ב ה"ג-ה"ד):

ספרים רבים חיברו עובדי עבודה זרה בעבודתה, היאך עיקר עבודתה ומה משפטה ומעשיה. ציוונו הקדוש ברוך הוא, **שלא לקרות באותן הספרים כלל, ולא נהרהר בה, ולא בדבר מדבריה**. ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור שנאמר "אל תפנו, אל האלילים". ובעניין זה נאמר "ופן תדרוש לאלוהיהם לאמור, איכה יעבדו" שלא תשאל על דרך עבודתה היאך היא, ואף על פי שאין אתה עובד שדבר זה גורם לך להיפנות אחריה ולעשות כמו שהן עושין.

ולא עבודה זרה בלבד הוא שאסור להיפנות אחריה במחשבה, **אלא כל מחשבה שגורמת לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה מוזהרין אנו שלא להעלותה על ליבנו**, ולא נסיח דעתנו לכך ונחשוב ונימשך אחר הרהורי הלב.

הרמב"ם סובר שאסור לעיין בספרי הכפירה והעבודה זרה. ולא זו בלבד, אלא שכל מחשבה (בין אם עבודה זרה מוחלטת או כפירה כללית) שטומנת בחובה חומרים שעלולים להשפיע רעות על האמונה היא אסורה.

היאך יתכן לאסור את כל ספרי הכפירה כליל? הרי רבים מחכמי ישראל במשך הדורות למדו מספרים של חכמי יוון ושאר גויים שכתבו ספרים. כולל הרמב"ם עצמו, כפי שמתאר באיגרת אל חכמי מונטפזליר:

וגם קראתי בעניני עבודה זרה כלה, כמדמה לי שלא נשאר חיבור בעולם בענין זה בלשון ערבי, שהעתיקו אותן משאר הלשונויות, עד שקראתי אותו והבנתי אותו וירדתי לסוף דעתו.

ועוד, בהקדמתו של הרמב"ם למורה נבוכים הוא כותב: "הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי". לכאורה כבמעין רמיזה לפסוק שהביא ריש לקיש בגמרא המתיר לימוד ממקורות מפוקפקים.

רבי יוסף אלבו בספר העיקרים (מאמר רביעי) מביא את דבריו של אריסטו מספר פעמים כמוהו גם את אפלטון (מאמר ראשון) ובאופן כללי מביא דעות כפירה רבות ומתמודד איתן. הרב שלמה וולבה בפתיחה לספרו "עלי שור" מכנה את הפילוסוף היווני סוקרטס "הגדול שבאומות העולם".

רבי יהודה הלוי בספרו הכוזרי מציג גם הוא את סוקרטס.

גם מתוך בית ישראל היו חכמים שפרשו וספריהם מתקיימים, כדוגמת נתן העזתי (שהוביל למהלך של משיח השקר שבתאי צבי) שספרו "חמדת ימים" (זהות הכותב איננה ברורה, אך יש המייחסים אותה אליו¹¹) נלמד ומשמש עמוד תמך לחגיגות ט"ו בשבט.

כאמור גם הרמב"ם שלמד מדברי אריסטו וכינה אותו "ראש הפילוסופים" (מורה נבוכים א, ה) התמודד רבות עם ביקורות מבית על עצם הלימוד מכופר כאריסטו. בשנת 1233 התרחש אחד מהאירועים המצערים ביותר מאז המצאת הדפוס, "שרפת ספרי הרמב"ם". כתביו בספר "מורה נבוכים" עוררו סערה גדולה. השריפה של ספריו נעשתה על ידי האינקוויזיציה בעקבות בקשת רבני צרפת והויכוח¹² סביב הגותו של הרמב"ם.

הקושיה הזאת עוררה חכמים רבים לענות, ובכללם הריב"ש (שו"ת הריב"ש מה):

ואין להביא ראיה מהרמב"ם ז"ל כי הוא למד קודם לכן כל התורה כולה בשלמות הלכות ואגדות תוספתא ספרא וספרי וכוליה תלמודא בבלי וירושלמי כמו שנראה מספר משנה תורה שחבר וכדי להשיב את האפיקורוס עשה ספר המורה לסתור המופתים והראיות שהביא הפילוסוף לקיים קדמות העולם וכן בענין ההשגחה ולפי שהיו בזמנו הרבה מישראל נבוכים בעקרי התורה מפני מה שלמדו מן החכמה ההיא ויש לומר כמו שאמרו ז"ל על רבי מאיר היכי גמיר תורה מפומיה דאחר וכו' והיתה התשובה רבי מאיר קרא אשכח ודרש הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי לדעתם לא לאמר אלא לדעתי כלומר שרשעים הם ועם כל זה אמר הט אזנך ובארו שם הא בגדול הא בקטן כלומר **כשהתלמיד אדם גדול מותר שיבור הסולת וישליך הפסולת כמו** שאמרו שם ר' מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק ולכן הביא הרמב"ם ז"ל בראש ספר המורה פסוק זה של הט אזנך.

הרמב"ם היה אדם גדול וחיבר את ספריו מתוך צורך לענות לאפיקורסים ולנבוכים מישראל ועקב כך היה גם צריך ללמוד את ספריהם. מובן מדברי הריב"ש שעת שהרמב"ם למד את ספרי הכפירה הוא סמך על החילוק שנעשה בין אדם גדול שמבין ויש ביכולתו לסנן לבין אדם רגיל מן השורה. הוא למד ממקרה רבי מאיר ואלישע בן אבויה ועליו נשען בלמידתו ספרי כופרים.

¹¹ היעב"ץ, תורת הקנאות עמוד 7.

¹² אז וגם בדורנו יש הממליצים לא ללמוד אותם, כדוגמת רבי נחמן מברסלב, בחיי מוהר"ן ת"ט הוא כותב: "יכולין להכיר בהפנים של האדם אם למד [מורה נבוכים] כלומר שהפנים של זה הלומד זה הספר נשתנה להרע".

הדברים נכוחים לקורא את דברי הריב"ש אך השאלה עומדת בעינה למול פסיקתו והכרעתו החד משמעית של הרמב"ם שיש ללמוד תורה רק מרב "הדומה למלאך ה' צבאות" וודאי שהגויים הכופרים וספריהם מחוץ לתחומו של היהודי. דברים בקו זה אומר החיד"א (פתח עיניים על חגיגה ט"ו ע"ב):

ואולם הצער שיש להצטער דאם הרמב"ם סבר דאין חילוק בין גדול לקטן צא ופרנס לי איך עביד עובדא בנפשיה שלמד כל חכמות חיצוניות והוא ז"ל כתב באגרות שלמד כל ספרי ע"ז וכי' ולא עוד אלא דמצינו להריב"ש בתשובותיו סי' מ"ה שכתב דהרמב"ם סמך על הא דר"מ דבגדול שרי... והנכון בזה מה שכתבתי אני בעניי במקום אחר דסבר הרמב"ם דהא [ד]לגדול הותר היינו שיהיה גדול בתורה ודעתו רחבה גם במילי דעלמא קולע אל השערה ולא יחטיא כמו שהיה ר' מאיר מקטנותו. ואם יכתוב בחיבור דלגדול הותר. **כל אחד יסבור כי גדול הוא ויתיר לעצמו ובנפשו דיבר ולכן השמיטו. ורוח ה' דיבר בו ובפרט בדור יתום כזה שכל תלמיד מחזיק עצמו לרב ויהיו ערומים ולא יתבוששו ה' הטוב יכפר בעד.**

החיד"א מאיר באור אחר את סערת הרמב"ם והלימוד מכופרים: אכן קיים החילוק בין גדול לקטן בלימוד תורה מכופרים או דבריהם, אך שאלת הפרופרציה היא הקובעת. מי הוא גדול? מי הוא קטן? הרמב"ם ככל הנראה לא רצה לתת פתח לשאלה הזאת כי הרי מי ירים את ידו בכיתה שלמה ויאמר "קטן אנוכי ואין בכוחי ללמוד ספרי מינות?" הרמב"ם ביקש למנוע מכולם לכתחילה, לוודא שיש קו אחיד והוא - אי-הלמידה הגורפת לכולם. הוא כמובן הכיר את החילוק, השתמש בו בעצמו אבל לא רצה לפתוח צהר לאלו שאינם מסוגלים לכך.

אלישע בן אבויה - צדיק שהסתבך

אלישע בן אבויה הוא שם מעורר אמוציות. אין אחד שאין לו דבר מה להבין מדמותו או לדון אותו לכף חובה. היאך יתכן שתנא גדול וחשוב בישראל עושה מעשה נפשע כזה? ואילולא היה תנא, אדם רגיל מישראל, גם הוא, איך מוציא עצמו ככה מהעולם היהודי ומתריס לעיני תינוקות של בית רבן שעוד לא טעמו טעם חטא? דומני שהחידה הלא פתורה הזו תקבל צבע שונה בדבריו של הרב סולובייצ'יק (חמש דרשות עמודים 128-129):

בבוקר לא עבות אחד לא הכיר אלישע בן אבויה את עצמו, טעות פאטלית טעה בנוגע לעצמו. גלגול, נשמה שחורה ומכוערת נכנסה בו, הקסימה אותו ושכנעה אותו כי הוא אין תלמידים של חכמי המסורה, כי שונא הוא את כל הקודש, כי כנסת ישראל איננה אמו, כי עתידה איננו שלו. לפתע נלכד אלישע בן אבויה

ברשתו של 'אחר', שהתחזה כתנא לשעבר. ה'אחר' הזה ברח מבית המדרש. מכיסו של 'אחר' זה היו נושרים ספרי מינים, ה'אחר' הזה חילל את השבת ולעג לכל היקר והקדוש. אולם אלישע בן אבויה האמתי, חבוי במעמקי האישיות, מעולם לא בגד בקדוש ברוך הוא ובכנסת ישראל, הוא רק שבוי היה באשיות זרה, ב'אחר'.

הרב סולובייצ'יק מבין שהאישיות של אלישע בן אבויה מורכבת משני רבדים עיקריים - הרובד של היותו נשמה קדושה מישראל וצדיק גדול והרובד של החוטא. אלישע בן אבויה הוא צדיק. 'אחר' הוא דמות רשעה, זרה, מנוכרת, משניאה. אלישע בן אבויה איננו מכיר את 'אחר'. מעין שתי זהויות לאדם אחד. ההסתכלות הזו של הרב סולובייצ'יק על דמותו של אלישע בן אבויה כפי שהיא מתגלמת בכתביו היא הסתכלות אופקית ולא צרה שדנה לכף זכות יהודי בצרה שבעל כורחו נקלע למציאות כואבת. אינני בא ח"ו להצדיק מעשיו אלא להסתכל בחובו הפנימי שהוא טהור.

בירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א) מסופר על רגעי האחרונים של 'אחר':

לאחר ימים חלה אלישע אתון אומרון לר' מאיר הא רבך באיש אזל בעי מבקרתי ואשכחיה באיש אמר ליה לית את חזר בך אמר ליה ואין חזרין מתקבלין אמר ליה ולא כן כתיב תשב אנוש עד דכא עד דיכדוכה של נפש מקבלין באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת והיה ר' מאיר שמח בלבו ואומר דומה שמתוך תשובה נפטר.

אלישע בן אבויה חלה. "באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת והיה רבי מאיר שמח בלבו ואומר דומה שמתוך תשובה נפטר רבי". ברגעי האחרונים ככל הנראה חזר בתשובה. הסיפור הזה על סופו של אלישע מתחבר עם הקו שהביא הרב סולובייצ'יק. רבי מאיר לא ראה בו את 'אחר'. רבי מאיר ראה בו את הגדלות והחכמה שבו. כנראה שבזכות ההגעה של רבי מאיר למיטת חוליו של אלישע בן אבויה הוא בכה כמבקש לחזור בתשובה ברגעי האחרונים.

אפשר אולי להשליך מדברים אלו לרבים בימינו: כמו שרבי מאיר הצליח לגרום לתשובה של אלישע בן אבויה כשהיה במיטת חוליו כך גם תפקידנו - לראות בכל יהודי, גם בכופרים של ממש, הרחוקים מה', יהודים טהורים עם נפש זכה על אף חטאיהם ולנסות לקרבם, שהרי גם הם חלק מעם ישראל כמו שכותב בעל התניא (לב):

אמר הלל הזקן: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום וכו', אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. **לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו, ולכן נקראים בשם**

"בריות" בעלמא, צריך למשכן בחבלי עבותות אהבה, וכלי האי ואולי יוכל לקרבן

לתורה ועבודת ה'; והן לא, לא הפסיד שכר מצות אהבת רעים.

זו הראיה הכללית. על ידי סבר פנים יפות ונעם לבריות, גם לרחוקים ולחוטאים יהיה רצון

הדרגתי (או לפחות לא אנטיגוניזם) להתקרב לה' ולתורתו, שהרי "תורת ה' תמימה משיבת

נפש", ואפילו "פושעי ישראל מלאין מצוות כרימון"¹³.

דומני שלסיום המתכתב עם רעיון זה מילותיו של הזמר והכותב שולי רנד בשירו "דע בני

אהובי" יתאימו כהוגן:

עֲכָשׁוּ פְּרַפְרֵי בַּהּ לְהִנְאָתָךְ	"הם יספרו לך על בת קול שלוחת
אֶל תִּקְשִׁיב לָהֶם	שובו בנים שובבים
אֶל תִּאֲמִין לָהֶם	כלם חוץ ממך
דַּע בְּנֵי אֱהוֹבָי	הם יציעו לך
כִּי מִלְבֵּי לֹא נֶעְקְרָת..."	משנלכדת ברשת

¹³ חגיגה כ"ז ע"א. עיין גם ביערות דבש לרב יונתן אייבשיץ (חלק ב' עמוד 378) השואל איך יתכן לקרוא לפושעים הללו "מלאין מצוות" הרי אם הם מלאים מצוות הם כבר לא תחת ההגדרה של "פושעי ישראל". תשובתו היא שפושעי ישראל חושבים שהם מקיימים מצוות אלא שהיצר הרע מטעה אותם לחשוב שהעברות הן מצוות. והגדרתם כפושעי ישראל היא כי הם לא למדו: "בעו"ה הרבים מלאים עבירות אבל רובם לא במרי לדעתם מלאים מצות כרמון כי נלכד בחלקלקות היצר הרע כי כולם מצות לפושעי ישראל כי לכל העם בשגגה ולכך צריך זרוז לעמוד ושמירה ביותר להנצל מפח יקוש".